

דגם תשובות לבחינת הבגרות במחשבת ישראל כללי, מס' 039281, קיץ תשע"ז

על הנבחן לענות על חלק א או על חלק ב או על חלק ג.

חלק א – שמונה פרקים לרמב"ם

פרק ראשון

על הנבחן לענות על אחת מן השאלות 1-2. בשאלה שבחר, עליו לענות על שלושה מן הסעיפים א-ד.

1. א. לפי הרמב"ם, המעשים הטובים הם המעשים המאוזנים / הממוצעים / הבינוניים בין שני קצוות של מעשים קיצוניים. לא טוב לפעול באחד משני הקצוות: לא בהגזמה, עשיית יתר, ולא בהמעטה, עשייה מועטה מדי.
- התכונה הטובה מצויה בתווך בין תכונות קיצוניות. מצד אחד ישנה תכונה קיצונית מוגזמת ומן הצד האחר תכונה קיצונית בלתי מספקת. התכונות טבועות באדם. חלק מנפשו.
- הקשר בין המעשה הטוב ובין התכונה הטובה: מעשי האדם הן תוצאה של תכונות נפשו, ולכן המעשה הטוב הוא תוצאה של התכונה הטובה. וגם להפך: המעשה הטוב יכול להשפיע לטובה על התכונה הטובה, כאשר הוא הופך להרגל טוב.
- ב. (1) האנשים "המעולים" עשו מעשים קיצוניים במקום מעשים מאוזנים [לדוגמה – נמנעו מקיום יחסי מין או מיעוט בהם מאוד, לבשו בגדים גסים לשם עינוי גופם, נהגו בסגפנות].
- הסיבות להתנהגות זו (על התלמיד לציין שתי סיבות):
- זו הייתה עבורם דרך טיפול. רצון לתקן את התכונות הקיצוניות שבנפשם על מנת להגיע לתכונות האמצעיות.
 - זהו סיג שהם עשו לעצמם כדי לא להתרחק מדרך האמצע. ["טיפול מונע"].
 - הגנה מהחברה. המגע עם אנשי מדינה מושחתים עלול לפגוע במידותיהם, ולכן הם פרשו באופן זמני מן החברה.
- (2) אלו שניסו לחקות את דרכם של המעולים טעו בהבנת המטרה של המעולים – הם לא הבינו שהמטרה המקורית של מעשי ההתבודדות והסגפנות הקיצוניים הייתה טיפול זמני שמטרתו חזרה לדרך האמצע. הם חשבו שהתנהגות קיצונית זמנית זו היא הדרך הראויה. לכן הם עינו את עצמם, כדי לחקות את מעשי המעולים. בכך הם הנציחו בעצמם מידות רעות שאינן ממוצעות, ולא מעלות. [משל התרופה].
- ג. (1) הרמב"ם מסביר שהמצוות מכוונות את האדם לפעול בדרך שמרחיקה אותו מקיצוניות שלילית לקצה השני, כדי לקרב אותו לדרך האמצע ולקבוע בנפשו את התכונות הממוצעות. המצוות מגבילות את האדם ובכך מרחיקות אותו ממעשים קיצוניים.
- (2) נקודת דמיון היא שטוהר המידות פירושו התנהגות בדרך האמצע / חשיבות שיקול הדעת בהתנהגות המוסרית / קושי להבחין בדרך האמצע.
- ההבדל הוא שלפי אריסטו צריך להפעיל שיקול דעת כי גם כאשר אתה יודע את הכלל להתנהגות מוסרית לא תמיד אתה יודע כיצד ליישם אותו, אך לפי הרמב"ם, יש כללים שמנחים את האדם איך לנהוג, גם אם אינך מבין את הכלל המוסרי שמאחורי הכלל.
- [ייתכנו תשובות נוספות]
- ד. (1) אדם כזה נוטה מדרך האמצע כדי להגיע להישגים. הוא בוחר בדרך שאינה ממוצעת אלא קיצונית – הקדיש זמן רב, ויתר על דברים רבים – בחר בדרך הנוטה אל הקצוות מבחינת היחס לגוף או להנאות בחיים והדרך הזו דומה לדרך של פרישות או סגפנות – לא חיים מאוזנים, אלא הימנעות מדברים רבים לצורך מטרה מסוימת.
- (2) אפשרות אחת: דרכם שונה משל המעולים כי הם בחרו בדרך קיצונית קבועה, מטרתם אינה לשמור על דרך האמצע כמו המעולים. א: מטרתם איננה תיקון המידות.
- אפשרות שנייה: דרכם של אנשים אלה יכול להיות דומה לדרך של המעולים, תלוי מהו ההישג אליו הגיעו ומה מטרתם. [יש לקשר בין ההישג ובין היות האדם "מעולה" (כלומר כיצד ההישג הופך את האדם ל"מעולה" לזוגמה בתחום הלימודי, הספורטיבי וכדומה].
- [התלמיד צריך להסביר למה ההישג מצדיק נטיה מדרך האמצע, בהתאם לשיטת הרמב"ם].

2. א. האדם נולד 'מוכן למעלה או לחיסרון', כלומר לאדם יש נטייה לתכונה מסוימת, טובה או רעה, שיהיה לו קל יותר לממש אותה מאשר לאדם אחר, אך הוא עדיין צריך להחליט ולפעול כדי להשיג אותה. המשמעות היא שלאדם יש בחירה כיצד לממש את התכונות שלו או להתגבר עליהן.
- ב. לפי האסטרולוגים, מצב הכוכבים ברגע הלידה קובע את התכונות והמעשים של האדם. [התלמיד יביא לידי ביטוי הבנה של האסטרולוגיה ומשמעותה]. לפי הרמב"ם, לא ייתכן שהכל קבוע מראש, אלא האדם נולד עם נטיות, ויש לו בחירה איך לפעול. הגורל של האדם נקבע על ידי רצונו החופשי. [לאדם יש בחירה, ולכן יש שחרור ועונש].
- ג. (1) האסטרולוגים [ובני אדם בכלל] יאמרו שהכול נקבע בידי שמים – הכוכבים, הרוחות השמימיים. הכול מלמעלה. הרמב"ם מסביר שהדברים שהם "בידי שמים" זה הדברים הטבעיים שאין לאדם בחירה בהם (כמו המראה שלו או תופעות טבע).
- (2) לפי הרמב"ם, המשמעות של המילים "חוץ מיראת שמים" היא שיראת שמים היא בידי האדם והוא בוחר בה. הוא מסביר שיראת שמים כוללת בתוכה את השקפת עולמו של האדם שממנה נגזרות פעולותיו וממילא הכול כמעט נתון לבחירה [כל מה ששייך בחלק השואף]. כל מה שנשאר, כגון מזג האוויר, צבע עור ושער נשאר תחת חוקיות שלאדם אין עליה שליטה. (היפוך היחס בין "שמים" ו"יראת שמים" – שהופך להיות הרוב). אפשר להבין מדבריו של סומפולינסקי שלאדם אין אחריות על מעשיו אֲךֹ: לאדם יש אחריות מוגבלת על מעשיו. אחריות אינה נובעת בהכרח מבחירה חופשית.
- ד. (1) הוא מסביר שלפי המחקר כל ההחלטות של האדם והבחירות שלו הן תוצאה של מנגנונים פיזיים וכימיים או של פעולה חשמלית שאפשר לשלוט עליה באמצעות המדע, ולכן למעשה אין לאדם בחירה חופשית, אלא רק הרגשה של בחירה.
- לפי הרמב"ם לאדם יש בחירה חופשית ולכן יש לו אחריות מלאה על מעשיו.
- (2) התוצאות עלולות להיות:
- בתחום היחסים בין אדם לחברו אנשים עלולים לפגוע זה בזה ולטעון שאינם אשמים.
 - אנשים לא יתנצלו ולא יישאו בתוצאות.
 - יוצר חוסר אמון בין אדם לחברו.
 - בתחום החברתי עלולה להיות התנערות מאחריות. לא יהיה אפשר להאשים אדם בבחירה גרועה או להעניש אותו.
 - ייתכן שבחברה כזאת כל אחד יעשה מה שהוא רוצה, גם בניגוד לחוק, ויוכל לתלות את מעשיו באותות חשמליים שהשפיעו עליו ואין לו שליטה עליהם.

פרק שני

על הנבחן לענות על שלוש מן השאלות 3-7.

3. א. יש במסכת אמרות קשות להבנה, כמו "חביב אדם שנברא בצלם". קשה להבין מה הכוונה "צלם", הרי לאלוהים אין צלם. מה זה "חביב"? חביב על מי?
- ב. יש במסכת אמרות שאף על פי שהן מובנות, קשה ליישם בפועל, כמו "לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד". לאדם קשה לשנות את טבעו, אם הוא ביישן – לשאול, ואם הוא קפדן – להיות סבלני כלפי תלמידים.
4. א. לפי הרופאים יש לאדם שלוש נפשות, שמהן נובעות תופעות שונות באדם. התפקידים השונים של האדם הביאו אותם למסקנה שיש נפשות שונות שאחראיות על התפקידים השונים:
- נפש טבעית – נפש זו אחראית על הפעולות הפיזיות כגון גדילה ורבייה, והיא משותפת גם לצמחים וגם לבעלי החיים ואינה ייחודית לאדם.
- נפש חייתית – נפש זו היא יכולת התנועה, היצרים והחוששים וקיימת אצל האדם ואצל בעלי החיים.
- נפש נפשית – נפש זו היא יכולת המחשבה והדיבור וקיימת רק אצל בני האדם.
- ב. הרמב"ם התנגד לדעת הרופאים כי נפש אחת מחייבת את האדם לקבל אחריות על מעשיו. אם לאדם יש שלוש נפשות אין נפש אחת שמקבלת אחריות על מעשיו של האדם. המסר של הרמב"ם ולפיו האדם יכול להשתנות, מחייב להניח שהאדם הוא בעל אחריות. [מרכז בקרה אחד שאחראי על הכל]. אפשר לקבל באופן חלקי:
- הגישה של הרופאים טוענת שיש משותף בין בעלי החיים והצמחים ובין האדם. הרמב"ם מתנגד לגישה זו וטוען שהאדם שונה מבעלי החיים בבחינת "מותר האדם מן הבהמה" ו"צלם אלהים".
 - האדם נברא בצלם אלוהים. האל הוא אחד ויחיד ולכן גם האדם צריך להיות אחד ויחיד, אחרת יהיה אפשר לומר שאם לאדם יש שלוש נפשות גם האל אינו אחד ויחיד (תפיסה אלילית).
 - נפש האדם מסמלת הרמוניה והמספר אחד מסמל את ההרמוניה הזו (ולא שלוש נפשות).

5. **א.** החלק השואף הוא החלק האחראי על הרצון של האדם, החלק המתעורר בו לרצות דבר מה או לסלוד ממנו, להעדיף דבר מה או להתרחק, לאהוב או לשנוא וכו'. מתוך הרצונות האלה הוא עושה את הבחירות שלו ומתוכם הוא מגיע לידי עשיית מצוות או עשיית עבירות.
- ב.** בחלק המזין והחלק המדמה אין בחירה. האדם אינו שולט בהם באופן מלא. כשהוא קולט רשמים הוא קולט אותם, והוא אינו יכול להחליט לקלוט רק חלק, או לא לקלוט. הדמיון פועל בלי בחירה של האדם. החלקים האלה פועלים גם בזמן שינה. לכן אי-אפשר לומר שיש בהם מעלה או מגרעת – מושגים שקשורים בבחירה ובהחלטה של האדם. הם יכולים לפעול תקין או משובש, אך ללא קשר להחלטה של האדם.
6. **א.** הרמב"ם מתנגד לעיסוק באסתטיקה כמטרה בפני עצמה. על האדם לרכז את כל כוחותיו וכל מעשיו כדי להשיג את התכלית, שהיא השגת האל. עיסוק באסתטיקה אינו מקדם את האדם להשגת התכלית ולכן אין בו ערך בפני עצמו. להפך, עיסוק ביופי לשמו ירחיק את האדם מלימוד וממעשים תכליתיים. הרמב"ם תומך בעיסוק באסתטיקה אם עיסוק זה ישרת בעקיפין את השגת התכלית, כאשר האדם צריך מנוחה לנפשו או חלק מטיפול – להרחיב את נפשו, והאסתטיקה תעזור לו בכך, מכיון שאי-אפשר לו לאדם ללמוד כל היום והוא זקוק למנוחת הנפש והשכל.
- ב.** יתקבלו תשובות שונות. התלמיד צריך להתייחס לעמדת הרמב"ם ולנמק את עמדתו האישית. לדוגמא: אפשרות אחת: עיסוק באמנות ועיצוב אינו עיסוק רק בחומר. החומר הוא דרך להביע רעיונות רוחניים, ולכן הוא עיסוק חשוב ולא דברי הבל. א: אוורור, פניות, תהליך ריפוי.
- אפשרות שנייה: העיסוק הרב כיום בחיצוניות מרחיק את בני האדם מן העיסוק בענייני הרוח, שהם חשובים יותר מן החיצוניות והחומרנות. בשונה מעמדת הרמב"ם, בניגוד ל"תכלית".
7. **א.** ראיית פנים וראיית אחור הן דרגות שונות של הכרה וודאות: אדם הרואה את פניו של אדם אחר, נוצרת אצלו צורה מובחנת של האחר ובזכותה הוא לא יבלבל אותו עם מישהו אחר.
- אבל כאשר הוא רואה את גבו של אותו אדם, אף שהוא חושב שהוא מכיר אותו, עדיין מתעורר בו ספק וייתכן שיבלבל בינו ובין אדם.
- ב.** (1) הדרגה הגבוהה ביותר של השגת האל שאדם יכול להגיע אליה היא ראיית "אחוריו" או "גבו" של האל, כלומר הופעת האל, ולא מהותו ("פנים"). משה רבנו הוא היחיד שהגיע לדרגה זו של "ראיית אחור".
- (2) האדם (משה) עשוי חומר, ולכן הוא אינו יכול להגיע לרמה הגבוהה ביותר של הכרת האל בעודו חי. למרות כל מעלותיו השכליות, השכל של האדם מצוי בחומר ולכן הוא אינו יכול להגיע למעלה שבה יוכל להשיג את האל כפי שהוא, ולכן השכל שבגוף האנושי יישאר תמיד בגדר מחיצה בינו ובין האל. ("וחי" = בעודו חי ולא כאיום)

פרק שלישי

8. על הנבחן לענות על שניים מן המושגים.

א. הפילוסופיה בימי הביניים:

"ימי הביניים" הם שמה של תקופה בת כאלף שנה בהיסטוריה של אירופה, מן המאה ה-5 לספירה ועד המאה ה-15 בערך. ימי הביניים מאופיינים גם כ"תור האמונה", לפילוסופיה היה מקום מיוחד בימי הביניים. היא נוצרה מן המפגש בין שלוש דתות ההתגלות: הנצרות, היהדות והאסלאם עם הפילוסופיה היוונית העתיקה. הדיונים נסובו סביב שאלת אמתותה ועקרונותיה של כל דת בנפרד, מול המסקנות המדעיות של התבונה הפילוסופית. הדיונים החלו כשהיצירות של גדולי הפילוסופים היווניים, בעיקר אפלטון ואריסטו, תורגמו לערבית ולסורית בבגדד. התלמיד צריך לציין לפחות דוגמה אחת של הוגה בולט: בין ההוגים הבולטים בעולם המוסלמי היו אבן סינא, אבן רושד ועוד. גדול הפילוסופים ביהדות היה הרמב"ם, ובנצרות גדול הפילוסופים היה תומס מאקווינס.

ב. הרמב"ם:

רבי משה בן מימון. חי בשנים 1138-1204. הרמב"ם נחשב גדול הפילוסופים היהודים, בימי הביניים. היה גם פוסק הלכה, רופא ואיש מדע. הוא נולד בספרד. בעקבות רדיפות יהודים נאלץ לנדוד ולבסוף השתקע במצרים. היה מנהיג גדול של היהדות באותה תקופה ועזר לקהילות בעולם היהודי להתמודד עם אתגרי התקופה. לפי המסורת הוא קבור בטבריה. הרמב"ם כתב שתי יצירות רחבות היקף, האחת בתחום ההלכה – "משנה תורה", והאחרת בתחום הפילוסופיה "מורה נבוכים". עליו נאמר: "ממשה עד משה לא קם כמשה". דרכו הייתה להסביר את ההתגלות והמסורת בכלים רציונליים-פילוסופיים.

ג. מחויב, אפשרי, נמנע:

הרמב"ם, בעקבות הפילוסופיה, הבחין בין שלוש קטגוריות, ולפיהן יש לבחון (ולבחין את הנהגת אלוהים) בעולם לפי חוקי הטבע וחוקי השכל:

— מחויב – מה שחייב להתקיים במציאות לפי חוקי ההיגיון והטבע ואין אפשרות שלא יתקיים (לדוגמה חוקי הטבע). אפשרי – הוא דבר העשוי להתקיים במציאות ועשוי גם שלא להתקיים (לדוגמה הכלאה בין חמור ובין סוס, אפשרית אבל יכולה גם שלא להתקיים). נמנע – מה שלא ייתכן שיתקיים (לדוגמה אדם העשוי מנייר). — בהבחנה זו הרמב"ם מתנגד לטענה של זרם הכלאם "כל מה שמדמים הוא אפשרי", שהרי אפשר לדמיין גם דבר שהוא "נמנע".

ד. מושכלות ומפורסמות:

הרמב"ם מבחין בין "מושכלות" ובין "מפורסמות" ביחס לדברים שהאדם מכיר ויודע בחייו. "מושכלות" – הם דברים הגיוניים שהאדם משיג בשכלו, והם תמיד נכונים, עובדתיים ("אמת" ו"שקר") ואי-אפשר להחיל עליהם חוקים חברתיים כמו מותר ואסור. לדוגמה חוקי הטבע (העובדה שהארץ סובבת סביב השמש תמיד נכונה ואי-אפשר לאסור כביכול על הארץ להסתובב סביב השמש). "מפורסמות" – הם ערכים ונורמות שמוסכמים על בני האדם, שחלקם אוניברסליים כגון איסור רצח. (המושגים "טוב" ו"רע" הם בתחום המוסכמות). ההקשר – ההבחנה של הרמב"ם בין סוגי מצוות.

חלק שני – "את שאהבה נפשי" – אהבה וזוגיות במחשבת ישראל**פרק ראשון**

על הנבחן לענות על אחת מן השאלות 9-10. בשאלה שבחר עליו לענות על שלושה מן הסעיפים א-ד.

9. א. ההבדלים בין תיאורי בריאה:

- בבראשית א' מתוארת בריאה של איש ואישה ביחד, ואילו בבראשית ב' מתוארת בריאה של האיש, ורק לאחר מכן האישה.
 - בבראשית א' האישה נבראת, כמו האיש, ואילו בבראשית ב' האישה נבראת מן הצלע של האיש.
 - בבראשית א' האדם נברא בצלם אלהים, ואילו בבראשית ב' ה' נופח בו נשמת חיים אחרי שנברא.
 - התפקיד שונה – מלאו את הארץ וכבשוה בבראשית א', לא מופיע בבראשית ב'.
 - בפרק א' הדגש הוא על הרבייה, המיניות, ובפרק ב' הדגש הוא על הרגש, הבדידות.
- (אפשר לקבל תשובות נוספות)
- ב.** לפי הרב סולוביצ'יק, שני תיאורי הבריאה הם תיאורים של שני סוגי אדם, שקיימים בכל אדם. אין סתירה בין הפרקים אלא יש שניות באדם. שתי תכונות של האדם – האדם שפועל ומבצע ורוצה להשיג, לשלוט וליצור (פרק א' – "איש ההדר"), והאדם הבודד, המרגיש כפוף לאל, שואף להתקרב אליו ולעשות רצונו ("איש האמונה"). האדם נע בין שני רצונות ושני צרכים אלה. אדם יכול להתאים יותר לטיפוס של איש ההדר או להתאים יותר לטיפוס של איש האמונה.
- ג.** (1) לפי רב שמואל בר נחמן, אין סתירה בין שני התיאורים, אלא המשכיות. האיש והאישה נבראו תחילה מחוברים גב אל גב (בראשית א'), ולאחר מכן הופרדו (בראשית ב'), כדי לפתור את בעיית הבדידות.
- (2) לפי רב שמואל בר נחמן, אין סתירה בין התיאורים כי מדובר בשני שלבים של הבריאה. התיאורים ממשיכים זה את זה, התיאור הוא הרמוני. פרק ב' ממשיך את פרק א'.
- לעומת זאת לפי הרב סולוביצ'יק, יש כאן שני תיאורים שונים שנראים סותרים אבל למעשה הם מבטאים שני היבטים. שניות שנמצאת בכל אדם. אין סתירה בין התיאורים, אלא תיאורים של שני דברים שונים שקיימים שניהם בנפש האדם.
- ד.** (1) הטבעת שהחתן עונד על אצבע כלתו מבטאת בעלות, קניין. זה מתאים יותר לזוגיות המתוארת בבראשית ב' – האישה היא חלק מן האדם, נבראה ממנו, והוא מוצא אותה. אין ביניהם שוויון.
- החלפת טבעות מבטאת שוויוניות, כמו בתיאור הבריאה בבראשית א' – האיש והאישה שווים זה לזה, והזוגיות ביניהם מבוססת על הדדיות.
- (2) דוגמאות לרכיבים המשקפים תפיסת זוגיות שוויונית: שבירת כוס על ידי שני בני הזוג / הדדיות – אמירת "הרי את/אתה מקודש/ת אחד לשני / הקראת נדרים הדדית.
- דוגמאות למרכיבים המשקפים תפיסת זוגיות מסורתית: החתן מקדש את הכלה.
- למערכת: ייתכנו דוגמאות נוספות, ותפיסות זוגיות אחרות. תשובה מלאה צריכה לכלול הצגה מנומקת של תפיסת זוגיות ודוגמה למרכיב בטקס.

10. **א.** תכונות או ערכים שליליים בתיאור האישה הרעה במשלי (התלמיד צריך לציין שלושה): זוממת פיתוי / מדיחה את הנער התמים במודעות מלאה וכוונה / מתנהגת כזונה / בזה למוסכמות ומסתובבת בחוץ כל היום / בוגדת בבעלה שנסע למרחקים / מכינה מראש את זירת הפשע עם מצעים ומרבדים רווי בשמים / משקרת / משדלת לפיתוי / חוסר נאמנות (התלמיד צריך לבסס את דבריו על הפסוקים. ציון התכונה שיזוכה במלוא הנקודות הוא מעבר לציטוט מילה).
- ב.** (1) ניצה אברבנאל רואה את הגבר כ"אחראי" לדמות המפוצלת, שכן הוא רוצה את שתי הדמויות הנשיות והיה מעדיף אותן בדמות אחת, אך מכיוון שהוא אינו מקבל את מה שהוא רוצה, הוא קרוע בין האישה הביתית ובין האישה הזרה והמפתה מחוץ לביתו.
- (2) התא המשפחתי מתערער לדבריה עקב התנהלותו של הגבר מול כמיהתו לשתי הנשים. מצב זה משפיע גם על האישה שנהיית כנועה או שהיא מחפשת את עצמאותה מחוץ לבית. (ניתן לקבל חלקית גם תשובה שהיא לדעת התלמיד, לאור הקטע).
- ג.** (1) התלמיד צריך להסביר שני נימוקים ולבסס על הפסוקים:
- המחבר מדגיש את השייכות של האישה לאיש, לו לבדו. הוא משתמש בדימוי המים כמקור חיים, כמו הבור שהוא שותה ממנו כדי להרוות את צמאונו — כך יש לו מקור מים.
 - המחבר מדמה את האישה לבעל חיים יפה החי בטבע ומעורר שמחה ויופי — הוא רומז לגבר שזו דרך הטבע, לדבוק באשתך במקום להתפתות לאישה זרה.
 - הוא מכנה את האישה יעלת חן ומרמז על יופייה.
 - ביטחון שהילדים אכן של האיש.
- (2) אפשרות אחת: התיאור של האישה הטובה אינו מתאים לתיאור של אברבנאל. האשה במשלי מתוארת גם כאישה מינית, איילת אהבים, ולא רק כאישה טובה של בית.
- אפשרות שנייה: התיאור במשלי תואם לתיאור של אברבנאל. בספר משלי האשה מתוארת כשייכת לאיש, שלו, מקור מים השייך לו: "מקורך", ו"נעורייך". זה מתאים לתיאור של אברבנאל: האישה הטובה היא אשת בית, השייכת לגבר.
- ד.** אפשרות לדגם נשיות אחר (ייתכנו תשובות אחרות): אישה עצמאית אך לא מפתה, שמדגישה את היותה אדם ולא רק אישה. מאפיינים: עובדת ועצמאית / מתלבשת יפה, אבל לא באופן מפתה או חשוף במיוחד / מפתחת קריירה משלה ועם זאת גם מבשלת ודואגת לילדים ולבית / גם אם איננה עושה הכול בעצמה היא חיה בשיתוף עם בעלה ומנהלת את חייה בדרך שוויונית. [הכוונה היא לבחון דגמים לא דיכוטומיים. לא הכרחית רשימת דוגמאות או מאפיינים, אלא הצגת דגם שאינו נופל לדיכוטומיות וסטריאוטיפים].

פרק שני

על הנבחן לענות על שלוש מן השאלות 11-15.

11. **א.** לפי אפלטון, בני האדם מגדירים רק חלק מן הדבר שנקרא אהבה כאהבה ומשתמשים במושג באופן חלקי ביותר — רק בהקשר של אהבה בין גבר לאישה. לדבריו אהבה היא מושג גדול הכולל בתוכו צדדים רבים, כמו אהבה לאידאות — רעיונות מופשטים — כמו היופי והחוכמה, ולא רק אהבה בין בני אדם. מושג האהבה מכיל רמות שונות וכולל גם אהבה לדברים מופשטים. אהבה אמיתית היא אהבת האמת, החכמה.
- ב.** אפלטון מתאר תהליך של הכללה והפשטה הכולל שלבים בדרך אל אהבה אמיתית (התלמיד צריך לציין ארבעה שלבים):
- אהבת גוף אחד — האדם צריך להתנסות באהבה אנושית של גוף אחד (אדם אחד).
 - אהבת גופים רבים — מתוך אהבת אדם אחד האדם יכול ללמוד לאהוב גופים רבים (אנשים שונים).
 - אהבת היופי המופשט / היופי שבנשמות — מתוך אהבת הגופים ואהבת היופי הגשמי ילמד האדם לאהוב את היופי כדבר מופשט.
 - היופי שבמדעים — מתוך היופי המופשט ילמד האדם לאהוב את היופי שבכל תחומי המדעים. האדם יאהב את היופי שבמדע, בהרמוניה, בידע וכו'.

- אהבת החכמה — מתוך אהבת המדעים יאהב את האמת ויגיע לאהבת החכמה.
- 12. א. (1)** טענתו של פילו היא שאהבתו אל סופיה עצומה, הוא משתוקק אליה, מבקש להתמזג אִתָּה עד כדי שלמות של גוף ונפש, וברור לו שקיום יחסי מין, יעצים את האהבה ויהפוך אותה לשלמה.
- (2)** ברובד הגלוי סופיה מתנגדת לקיים יחסי מין עם פילו, כי היא חוששת שעם מימוש ההיבט הגופני, ומילוי התשוקה תדעך אהבתו של פילו אליה, כי יבוא על סיפוקו. לכן היא מבקשת לשמור על האהבה במתכונתה הרוחנית בלבד. בנוסף, לטענתה אהבה טהורה חייבת להישאר רוחנית בלבד. כל מימוש שלה פוגע בערכה. [ברובד הסמוי, סופיה חוששת שמא מלכתחילה אהבתו של פילו אליה היא גופנית בלבד. לא מידותיה או תבונתה הם אלה שמושכים את פילו אליה אלא מדובר בתשוקה מינית בלבד].
- ב.** פילו מרגיע את סופיה בטענתו שיש שני סוגים שונים של אהבה. יש אהבה שהיא תולדה של התשוקה. אהבה כזאת אינה ראויה. זו אהבה שלילית, שסופה להתבטל. האהבה שנולדה מתוך התשוקה עתידה להסתיים עת תבוא על סיפוקה המיני, כי התשוקה תדעך.
- אולם, יש גם אהבה שלמה ואמתית, שמקורה בתבונה, באהבה שאינה רק גופנית. אהבה כזאת נוצרת בלב האוהב לאחר שנוכח כי למושא אהבתו יש מידות טובות, שכל וחרן. התשוקה המתעוררת היא תוצר של התבונה. אהבה כזאת, שהיא תוצר של התבונה, לא תדעך בעקבות מימוש התשוקה הפיזית. מימוש התשוקה לא יפגום בה, אלא יעצים אותה, מכיוון שהמימוש הפיזי אינו יכול להיות תחליף לאיחוד הרוחני, שכלי, שאינו יכול להתממש במלואו, משום שמדובר בגופים נפרדים. בסוג אהבה זה לא תבוא התשוקה על סיפוקה לעולם.
- 13. א.** לפי רשב"ץ אהבה בין גבר לבין אישה תמיד תהיה אהבה תלויה בדבר, כיוון שהיא קשורה ביופי ובמשיכה מינית (או בממון) — אינטרס זר לאהבה. הסיבה המינית תמיד תהיה גורם המשיכה בין גבר לבין אשה, ולכן ממילא אהבתם תהיה תלויה בה.
- ב.** באהבה של יהונתן לדוד לא היו שתי התועלות שקיימות באהבה רגילה בין בני אדם — לא הייתה בה תשוקה מינית, וגם לא אהבת שררה וכבוד, כי יהונתן ויתר על המלכות לדוד. לכן זו דוגמה לאהבה שאינה תלויה בדבר, שהיא טהורה ונטולת אינטרסים, ואפילו מנוגדת לאינטרסים. יהונתן בנו של שאול המלך לא ירש את המלוכה, שעברה לדוד. היו לו כל הסיבות להיות אויב של דוד, ולמרות זאת הוא אהב אותו. זו אהבה שאינה תלויה בדבר.
- 14. א. (1)** הסיפור הלב והמעייך מתאר מערכת יחסים השתוקקות וגעגועים מצדו של הלב אל המעיין, שאינה ניתנת למימוש מלא. [מצד המעיין, הלב נותן לו אפשרות לחיות].
- ניתן להבין משל זה ביחס לאהבה שבין אלוהים ובין האדם, ובמידה מסוימת גם ביחס לאוהבים בשר ודם.
- (2)** הלב אינו יכול להתקרב למעיין בגלל שתי חולשותיו — החמה ששורפת אותו ומתישה אותו פיזית, והגעגוע הבלתי פוסק למעיין שגם בעת מנוחה גוזל ממנו את כוחותיו. הלב גם אינו יכול להתקרב למעיין, מכיוון שעל מנת לחיות עליו לראות אותו. המעיין חייב להיות מולו. בעת שהוא מתקרב הוא נמצא בשיפוע ומאבד את הקשר אִתָּו.
- ב.** עיקרון "הרצוא ושוב" החסידי מבטא את הדינמיות המתמדת של עלייה וירידה הן במחזוריות הטבעה בסדרי עולם, הן בעולמו הפנימי של האדם. לפי עיקרון זה, אין אפשרות להישאר במצב סטטי בחיים הרוחניים. יש תנועה מתמדת. בסיפור, הלב נמצא במצב של תנועה מתמדת אל עבר המעיין ונסיונה ממנו. בשל הרצון להתחבר המונע מאהבה, הוא מתקרב, אך הקירבה מכריחה אותו להתרחק שוב. כשהוא מתרחק ומאבד קשר עין עמו, הוא עלול למות ולכן חוזר להתקרב. מדובר באהבה וגעגוע בלתי פוסקים. הדינמיות אינה דגם אלא היא החיוניות שבבריאה.

15. א. הנימוק לעמדת הזוהר: אדם שמקנא לאשתו גם משקיע יותר באהבה שלו אליה והאהבה הזאת מתעצמת בעיניו כל כך עד שהוא אינו יכול לאהוב מישהי אחרת. כלומר מי שאינו מקנא לאשתו, עלול לא לאהוב אותה ולא יהיה אכפת לו ממנה. בלעדיות האהבה היא ביטוי לעוצמתה. הקנאה היא ביטוי לנכונות ולמאמץ שמושקע באהבה.
- ב. הנימוק לעמדת רבי יהודה אריה ממודינא: הקנאה מובילה גם לנקמנות ולשנאה בעיקר כשהיא מתעוררת אצל אנשים שמטבעם הם יותר רעים. בכל מקרה, משום שזו תכונה רעה, היא אינה יכולה להתקיים עם האהבה משום שהיא מנוגדת לאופי של האהבה, ויכולה להזיק לאדם משום שהיא לא באמת אהבה. בנוסף, הקנאה גורמת נזק לאדם עצמו, עושה לו רע, וגם גורמת נזק חברתי, בפגיעה בקרובים לו.

פרק שלישי

16. על הנבחן לענות על שני מושגים.

א. אריך פרום:

הוגה דעות ופסיכואנליטיקאי יהודי. חי בשנים 1900-1980. נולד בגרמניה ועם עליית הנאצים לשלטון עבר לארצות הברית. היה מראשי הזרם ההומניסטי. פרום ניתח תופעות חברתיות מודרניות והשלכתן על נפש האדם. הוא השתמש בכלים הפסיכואנליטיים של פרויד, אך צמצם את מקומם של היצרים (מין, תוקפנות) והדגיש את חירותו ואחריותו של האדם. פרום האמין שמועקה פנימית ותחושת ניכור ובדידות יכולות להיפתר באמצעות אהבת אמת בין בני האדם. בין חיבוריו הגדולים: "אמנות האהבה" ו"מנוס מחופש".

ב. נרקסיזם:

אהבה עצמית קיצונית. האדם מתמקד באהבת עצמו, שהכול מתבטל בפניה. גם אדם שאוהב את זולתו אך מטרת אהבתו היא לשרת את אהבתו העצמית נקרא נרקסיסט. אהבת עצמי באופן קיצוני יכולה להיות שלילית ביותר. מקור המושג בסיפור מן המיתולוגיה היוונית על נער יפה תואר בשם נרקיס שיום אחד ראה את השתקפותו במי הנחל, ראה עד כמה הוא יפה והתאהב בעצמו. הוא נשאר כל חייו ליד המים, התעלם מכל סביבתו ובהה בבבואה שלו שהשתקפה במים, עד יום מותו. המשל מבטא את ההתרכזות המוגזמת של אדם בעצמו.

ג. שבע ברכות הנישואין:

חז"ל תיקנו לברך שבע ברכות בטקס הנישואין ובמשך כל שבעת ימי שמחת החתונה [כאשר יש בסעודה מניין ו"פנים חדשות"]. הברכות קושרות את הזוג החדש לזוג הראשון (אדם וחוה) וליצירת האדם. בברכות יש גם מרכיב לאומי כאשר בניין הבית הפרטי מדומה וקשור לבית הלאומי, וכן ברכה על שמחה כללית ופרטית ועל יחסי שלום ורעות בין בני הזוג, ותקווה להתחדשות המשפחה והיישוב בירושלים ובארץ ישראל.

ד. הרמב"ם:

רבי משה בן מימון. חי בשנים 1138-1204. הרמב"ם נחשב גדול הפילוסופים היהודים, בימי הביניים. היה גם פוסק הלכה, רופא ואיש מדע. הוא נולד בספרד ובעקבות רדיפות יהודים נאלץ לנדוד ולבסוף השתקע במצרים. היה מנהיג גדול של היהדות באותה תקופה ועזר לקהילות בעולם היהודי. לפי המסורת הוא קבור בטבריה. הרמב"ם כתב שתי יצירות רחבות היקף, האחת בתחום ההלכה — "משנה תורה", והאחרת בתחום הפילוסופי — "מורה נבוכים". עליו נאמר: "ממשה עד משה לא קם כמשה". דרכו הייתה רציונליסטית-פילוסופית.

חלק ג – הטוב והרע בהגות היהודית**פרק ראשון**

על הנבחן לענות על אחת מן השאלות 17-18. בשאלה שבחר עליו לענות על שלושה מן הסעיפים א-ד.

17. **א.** השאלה היסודית של האמונה המונותאיסטית היא שאלת מקור הרע. אם יש אל אחד והוא טוב, איך ייתכן שיש רע בעולם. זו שאלה על עצם קיום הרע. שאלת "צדיק ורע לו" עוסקת בפער בין מעשי האדם לגורלו. זו תורת הגמול / צידוק הדין. שאלה זו מתייחסת לרע כנתון וקיים ועוסקת בתוצאות של קיום הרע. בירור מדוע נראה שאדם לא מקבל מה שמגיע לו. שאלה זו כבר מניחה שיש רע בעולם. בעיית הצדק.
- ב.** אפשר למצוא בסיפורי בראשית הסברים ראשוניים לרע הטבעי, לרע המוסרי ולרע הדתי. דוגמאות: רע טבעי – האדם מת בעקבות חטא גן העדן. רע מוסרי – הרצח הגיע לעולם עם קין והבל. רע דתי – מגדל בבל. (התלמיד צריך להסביר איך הדוגמה מתאימה לסוג הרע).
- ג.** (1) לפי הפסוק בישעיהו יש אל אחד, אין אל מלבדו, והוא יצר גם את הטוב וגם את הרע. הטענה של קויפמן, שבאמונה המונותאיסטית האל האחד הוא מקור הכול, יכולה להתבסס על הפסוק הזה.
- (2) התפיסה האלילית היא שיש אלים רבים וכל אחד מהם אחראי על דבר אחר בעולם. יש אלים שאחראים לדברים רעים ויש אלים שאחראים לדברים טובים. הרע שייך לאלים הרעים. התפיסה הזאת שונה מן התפיסה של אחדות האל. לפי הפסוק בישעיהו – יש אל אחד והוא המקור גם לטוב וגם לרע.
- ד.** הסבר שתי הגישות:
מקור הרע מחוץ לאדם: הרע הוא מחוץ לאדם הפרטי. האדם יכול להיות טוב וקורים לו דברים רעים. יש מתח בין האדם לגורלו.
 הרע אינו נובע ממין האדם אלא מגורמים שמחוץ להם. כוחות טבע וכדו'. לדוגמא – איוב.
מקור הרע באדם: האדם עצמו גורם רע במעשיו / בני האדם גורמים רע במעשיהם. לדוגמא – חטא גן העדן, הרצח הראשון (קין את הבל), חטאי דור המבול.
18. **א.** המטרה של היצר הרע היא שהאדם לא יעבוד את ה'. הוא משיג זאת לעיתים באמצעות הטעיה. הוא גורם לאדם להחמיר עם עצמו על ידי יצירת פחד ורגשות אשמה לא מוצדקים בלב האדם על שהוא אינו מקיים מצוות כראוי, האדם יתעצב וזה עצמו חטא ויפגע בעבודת האל. [היצר הרע "מתחזה" ליצר טוב].
- ב.** כדי להימנע מעצבות הבעש"ט ממליץ לאדם שלא יקשיב ליצר, לחשוב שהקב"ה יודע שהוא לא מתכוון לחטוא, יודע שהוא לא יחזור על חטאיו, ושיש סיבה שבגללה חטא. הבעש"ט ממליץ לו להתעצב רק מעט, במידה, ולחזור להיות שמח.
- ג.** (1) לפי ר' נחמן הגורם לעצבות הוא מעשיו הפגומים של האדם עצמו / הטבע האנושי / הפגמים במציאות. לפי הבעש"ט הגורם לעצבות הוא היצר הרע שניזון מן הנפילה בקיום מצוות.
- (2) לפי ר' נחמן, כדי לא ליפול לעצבות האדם צריך להאמין ביכולת שלו לתקן, ולהשתדל להיות בשמחה, לשמח את עצמו בדרכים שונות כדי לא לשקוע בעצבות. ההבדל בין הדרכים (התלמיד יציין הבדל אחד):
- לפי ר' נחמן העצב תמיד קיים, צריך בהכרח להתמודד איתו, צריך להיות אקטיביים. לפי הבעש"ט אפשר ליפול לעצבות ואפשר לא. אם נופלים צריך להתמודד, לא צריך להתמודד באופן אקטיבי כל הזמן.
- לפי הבעש"ט הדרך היא תהליך פנימי – שיחה עם היצר. לפי ר' נחמן צריך להסתייע בגורמים חיצוניים כדי להיות בשמחה.
- לפי ר' נחמן התהליך הוא רגשי, לפי הבעש"ט תהליך שכלי של שיחה עם היצר.
- ד.** (1) האדם המודרני מדוכא בשל תחושת כישלון – כישלון בלימודים עיוניים ומקצועיים, כישלון מקצועי / תחושת חוסר תוחלת בגלל הצפה במידע / תחושת קטנות מול העושר והשפע שבעולם / תחושת חוסר השלמה עם המראה החיצוני / תחושה של חוסר משמעות בחיים / ניכור בעולם הטכנולוגי.
- העצבות מונעת מן האדם להמשיך בחייו התקינים – אדם מדוכא מזניח את הגוף, מזניח את הלימודים והעבודה, חסר ערך. [ייתכנו תשובות נוספות]
- (2) האדם המודרני יכול להיעזר בדרך שהציע הבעש"ט כאשר יברר עם עצמו מה מטרתו בחיים ולמה נהיה מדוכא. הוא יכול לנסות להתמודד עם העצבות באמצעות דיבור פנימי עם הקולות הפנימיים שמעציבים אותו. הוא יכול לשכנע את עצמו שאין סיבה לשקוע, עדיף להמשיך בחיים ולמצוא בהם טעם חדש, משמעות. נפילה אחת אינה אומרת שאין ערך לחיים, צריך לחפש את הערך.
- מטלות החיים דורשות מן האדם להתעשת ולהמשיך לתפקד היטב.

פרק שני

על הנבחן לענות על שלוש מן השאלות 19-23.

19. א.

פטליזם הוא גישה הטוענת שהגורל קבוע מראש. כוחות חיצוניים גוזרים את גורלו של האדם ואין בכוחו לשנות אותו. גישה זו באה לידי ביטוי בדברי רבי חנינא הטוען שאופי האדם או מקצועו נקבעו לפי המזל שנולד בו. אופי האדם נקבע על פי תאריך הלידה שלו, שאינו בשליטתו.

ב.

אפשר לחזות את העתיד של האדם בצורה מוגבלת. לפי דבריו האדם יעסוק בעיסוק כלשהו הקשור לדם. אך האדם יכול להחליט שהעיסוק בדם יהיה חיובי ויהיה שוחט או מוהל ויעסוק בדבר מצווה. הוא גם יכול לבחור בתחום השלילי ולהיות שודד. ההחלטה לאיזה כיוון יקח האדם את נטייתו המולדת היא כנראה בחירתו של האדם, לפי רב אשי.

20. א.

בזכות היצר הרע העולם מתפתח. יצר המין, שהוא יצר גופני, גורם לאדם להתחתן וללדת ילדים, ולהמשיך את הקיום האנושי בעולם. תאוות הכבוד והרכושנות, שהם דבר רע ואנוכי, גורמות לאדם לפתח עסקים ובכך לפתח את העולם. התשוקה של האדם לבנות בית, להותיר חותם, לקבוע עובדות, יכולה להוביל להרס ודורסנות, אך היא זו שמובילה גם לבנייה.

ב.

בתאוות הממון, השליטה והמין יש כוח דורסני והרסני אם הוא אינו מוגבל ומנותב נכון, ולכן מכונה יצר זה בשם יצר הרע כדי שאדם יהיה מודע לסכנות שבתאוות אלה. כשהכוח הזה משתלט על האדם הוא רע.

21. א.

הבורות אינה תכונה בפני עצמה, אלא היא היעדר של ידיעה, כשם שעיוורון אינו בריאה עצמאית, אלא היעדר ראייה. [לעין יש פוטנציאל לראות כמו שלבור יש פוטנציאל להבין, זו צורתו ומהותו].

לדעת הרמב"ם, הרע אינו בריאה עצמאית, אלא הוא היעדר טוב, לכן מקורו לא באל אלא באדם שגורם לעצמו רעות. הטיפש, חסר התבונה והידע, עלול לפגוע בעצמו ובאחר. זהו אחד ממקורות הרע.

ב.

לתבונה יש תפקיד מרכזי ובלעדי במאבק ברע. כאשר כל האנשים יבינו מהי האמת, תיעלם השנאה שמפרידה ביניהם או שגורמת להם לפגוע זה בזה. ישעיהו מתנבא על תקופה שבה החיות ובני האדם לא ירדפו זה את זה. תקופה זו תבוא רק לאחר שכל הארץ תתמלא בדעה, בתבונה, ואז יהיה שלום, כי הבורות לא תגרום עוד למלחמות.

22. א.

(1) התלמיד צריך לתאר את תהליך בריאת העולם לפי הדימויים של אלוהים. לדוגמה: אור אין-סוף, כלים, צמצום, שבירה. תהליך שבירת הכלים מדבר על כוחות ש"נאגרו" בתוך כלי והלכו והתעצמו עד שהכלי נשבר, והכוחות יחד עם שברי הכלי יצרו את העולם.

(2)

שבירת הכלים מתארת תהליך מורכב וכאוטי שהעולם נוצר ממנו, ולא כמתואר בפרק א' של בראשית כמעשה מסודר ומתוכנן של בעל מלאכה.

— שבירת הכלים מתארת בריאת יש מיש, במקרא מתוארת בריאת יש מאין.

— תפיסה טרנסצנדנטית של האל לעומת תפיסה אימננטית / מיתוס.

[ייתכנו תשובות נוספות].

ב.

שורש הרע בא מן הכלים השבורים. העולם הוא לא מושלם, ויש בו טוב רע. בגלל שיש טוב ורע יש בחירה, ולכן יש שכר ועונש. וזו מהותו של העולם. זה חלק מהכוונה בבריאת העולם. לא "תקלה". בלי הבחירה, אין טעם בקיום העולם.

23. א.

לפי הקטע, אלי ויזל מאמין בקיומו של האל — הוא מתריס כלפיו. אין טעם להתריס כלפי דבר שאינו קיים. אולם, הוא הפסיק להאמין שהאל יכול לנהל את העולם. הוא מספר שאכל ביום כיפור מתוך התרסה. הוא הפסיק לקיים מצוות ומנהגים גם מתוך כעס על האל, אך גם בגלל שהפסיק להאמין שהאל מתערב ומתעניין במתרחש בעולם.

ב.

ויקטור פרנקל הציע לאדם להציב לעצמו מטרה משמעותית שתתן לו כוחות גם בתוך מציאות קשה כדי להמשיך לשרוד על מנת להגשים את אותו החלום, את אותה התקווה. [התלמיד צריך לפרט או לתת דוגמה מתקופת השואה או תקופה קשה אחרת]. כלומר פרנקל אמר שאם לאדם יש "למה" - סיבה לחיות, אז הוא יוכל לעמוד בכל "אין" — בכל הנסיבות, גם הקשות ביותר.

פרק שלישי

24. על הנבחן לענות על שני מושגים.

א. הרמב"ם:

רבי משה בן מימון. חי בשנים 1138-1204. הרמב"ם נחשב גדול הפילוסופים היהודיים, בימי הביניים. היה גם פוסק הלכה, רופא ואיש מדע. הוא נולד בספרד ובעקבות רדיפות יהודים נאלץ לנדוד ולבסוף השתקע במצרים. היה מנהיג גדול של היהדות באותה תקופה ועזר לקהילות בעולם היהודי. לפי המסורת הוא קבור בטבריה. הרמב"ם כתב שתי יצירות רחבות היקף, האחת בתחום ההלכה – "משנה תורה", והשנייה בתחום הפילוסופי – "מורה נבוכים". עליו נאמר: "ממשה עד משה לא קם כמשה". השתמש בכלים רציונליים-פילוסופיים לפירוש המסורת וההתגלות.

ב. ברית גורל וברית ייעוד:

הרב סולובייצ'יק הבחין בין שתי תפיסות קיומיות-לאומיות: ברית גורל וברית ייעוד. ברית גורל – תפיסת שייכות שמקורה גורל (יהודי) משותף. ישנו גורם חיצוני שמחייב את הפרטים להשתייך זה לזה כעם ומגדיר אותם כיהודים. זהו קשר גורלי שאין בו בחירה. לדוגמה הנאצים הגדירו יהודים באופן שלא הותיר ברירה לאנשים אלא לשייך את עצמם לעם היהודי, כולל אנשים שלא הגדירו את עצמם כיהודים, אבל סבא שלהם היה יהודי ("גורל"). ברית ייעוד – תפיסת שייכות שנוצרת מתוך רצון מודע, חוויית פעולה, שאיפה ומימוש שבני האומה בוחרים בהם מרצונם ומוצאים בהם ייעוד והגשמה. העדה יוצרת עבר משותף ועתיד משותף מתוך אמונה בייסוד שראשיתו בברית סיני.

שתי התפיסות האלה קשורות לשתי גישות כלפי הרע – תפיסת הרע כ"גורל" (וחיפוש הסיבות לרע) או מתן משמעות לרע כחלק מתפיסת ייעוד.

ג. דטרמיניזם:

בתרגום: קבוע מראש. חוקיות קבועה מראש בגלל הסיבתיות של חוקי הטבע. הכרחיות. השקפה פילוסופית מדעית ולפיה כל מה שמתרחש בעולם קורה כתוצאה ממערכת של סיבות ותוצאות. האדם והעולם כפופים לחוקים האלה בהכרח והם אינם מיועדים לשינוי או לבחירה של האדם. האדם אינו יכול לשנות את החוקים האלה גם אם הם חוקים חברתיים. לדוגמה, העובדה שרוב האנשים שנולדו לעוני יישארו במעגל העוני. (שפינוזה היה אחד הפילוסופים היהודים שניסחו את עקרונות הדטרמיניזם בחיבורו "האתיקה").

ד. דואליזם / גנוסטיקה:

דואליות – שניות, אמונה בשניות העולם או האלוהות. אמונה באלוהות כפולה, האל הטוב והאל הרע. התורה הגנוסטית – מלשון גנוסיס=ידיעה או הכרה ביוונית – האמינה שיש שני אלים, אל טוב רוחני וטהור המייצג את החכמה העליונה, ואל רע ונחות השולט בפועל בעולם הזה הגשמי (מכונה דמיורגוס=בעל מלאכה ביוונית). (לפי המיסטיקה הגנוסטית, דמיורגוס ברא את האדם. דמיורגוס גנב ניצוץ אלוהי מן האל הטוב וכלא אותו במעטפת גשמית של חומר ארצי). הגנוסטים ראו עצמם בעלי הידיעה, אלה המבינים את הקשר בין האל הרע ובין האל הטוב, מתרחקים מגשמיות ומחומריות ומקדישים את חייהם לטהור העליון, בתקווה שיוכלו לשוב אליו לאחר מותם. הקשר – שיטות בעולם העתיק / האלילים של תקופת המקרא – שחז"ל יוצאים נגדם.